УДК 94 (477)

Наталія Григорук

ПОГЛЯДИ МИКОЛИ ЧУБАТОГО НА ПОХОДЖЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

У дослідженні висвітлено проблеми походження трьох східнослов'янських народів, подані у працях Миколи Чубатого.

Ключові слова: Микола Чубатий, етногенез, східні слов'яни, народ, нація, українці, росіяни, білоруси.

Микола Чубатий зробив величезний внесок в українську історичну науку, зокрема, етногенез українського, російського і білоруського народів. Процес виникнення та формування трьох східнослов'янських народів завжди був науковою проблемою важливого практичного значення, тому невипадково історик присвятив їй чимало уваги в своїх наукових студіях.

Питання оцінки М. Чубатого як дослідника етногенезу українського, російського та білоруського народів по різному трактувалось вченими. Складність оцінок обумовлена перш за все тим, що праці ученого охоплюють досить значний історичний період: обіймаючи історію України від найдавніших часів до 60-х рр. XX ст., комплексно проблема етногенезу висвітлюється М. Чубатим у низці історичних праць. Це роботи "До питання про початки української нації" [1], "Ще дещо про початки українського народу" [2], "Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй" [3] "Історія Християнства на Руси–Україні" т. 1 (1965 р.), т. 2, ч. 1 (1976 р.) [4; 5], "Українська історична наука (її розвиток та досягнення)" [6].

Інстинкт аналітичного історика, який слідкує за подіями в Україні, спрямованими на знищення національного стрижня минулого української нації та паралельного процесу русифікації української історіографії, змусив М. Чубатого присвятити багато уваги дослідженню процесу етногенезу та формування нації. Учений відзначав, що головною тематикою його наукової праці є українська нація, її поява та консолідація в одноцільний організм. Власне, питання виникнення Київської Русі М. Чубатий вважав одним з найскладніших в історії України. Пошук джерел нації Руси–України – це була провідна ідея М. Грушевського. Цю ідею розбудовували учні історичної школи М. Грушевського, які були істориками-державниками і становили четверту всесторонньо активну ґенерацію українських істориків. Історики України четвертої ґенерації різних ділянок історичних наук – загальної історії, археології, історики українського права, етногенезу, етнографії, спираючись на праці чотирьох ґенерацій, дали повну та всесторонню наукову систему минулого України. До них належав і М. Чубатий [6, с. 18, 21]. Його цікавила перш за все справа народження, консолідації та розвитку нації в ділянці державного життя, церковного та правового, він вважав себе істориком давньої історії та українського середньовіччя [7, с. 70].

Підкреслимо, що у цей же період продовжував розвивати й уточнювати власну етногенетичну концепцію М. Грушевський. Її підвалини у 1904 р. професор заклав у своїй праці "Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східнього слов'янства", в якій він прийняв за основу історії східнослов'янських народів факт існування трьох східнослов'янських народів: українського, білоруського і російського, кожен з яких має свою власну історію [8]. На основі вичерпних історичних, етнологічних, філологічних, археологічних та антропологічних досліджень М. Грушевський зробив висновок, що східноєвропейська історія повинна базуватися на етнографії основних народів Росії, тому що Росія – це не держава однієї нації, а держава багатьох народів. Іншими словами, історія України–Русі розвивалася власне на українській території, а історія росіян та білорусів розгорталася у їхніх територіальних межах. Тобто початкова стадія української історії починається за Київської Русі і триває до татарського вторгнення в східну Європу, –

наголошував М. Чубатий [9, с. 355].

Провідною ідеєю М. Грушевського була історія народу, а не держави, тому у першому томі своєї історії він обґрунтував окремість росіян, українців і білорусів ще від передісторичних часів. Проте він “не дав історичної концепції старої Київсько–Руської держави, що було очевидно слабістю Грушевського”, – відзначав М. Чубатий [6, с. 17].

Історична схема М. Грушевського свого часу була опублікована у виданнях Імператорської Академії Наук і навіть знайшлися російські історики Олександр Пресняков, Володимир Пархоменко, Матвій Любавський, частково Микола Покровський, які визнали її правильною і застосовували при висвітленні історії Східної Європи [3, с. 14]. Тому і М. Чубатий зазначав у рецензії на працю Е. Боршака “La Ruthenie Premongole, L’ukraine et la Russie” (“Домонгольська Рутенія, Україна і Росія”), що саме ці історики відхиляли імперське російське ставлення до Київської Русі та визначили початок російської історії періодом Суздальсько–Ростовського князівства XII ст. [10, с. 186].

У свою чергу Микола Костомаров викладаючи історію Росії в Київському університеті уже в 1846 р. переконався у неправомірності офіційної російської схеми і запропонував свою тезу у праці “Дві руські народности”. У ній він доводив, що український народ окремий від московського. У “Книзі битія українського народу” М. Костомаров започаткував безперервність історії української нації з ранніх часів, для вченого не існувало жодних сумнівів з приводу самостійного існування українського народу і його суттєвої відмінності від російського [7, с. 66–67]. Він перший назву Україна, український застосував до цілого українського народу і був повний віри у його майбутнє [6, с. 14].

Варто зауважити, що й серед українських істориків поза межами СРСР значна частина вчених твердо стояла на тому, що період Київської Русі – найстаріший період історії України і що український народ був головним творцем культури Київської Русі. Отже, є фактом те, що майже вся культура доби Київської Русі була створена на Україні, українцями [3, с. 13]. Проте й серед них з’явилися “різні погляди на час та обставини появи окремої самосвідомості у трьох східнослов’янських народів” [3, с. 15].

Безпідставною також, М. Чубатий відзначав теорію Михайла Погодіна та його історичної школи, який вважав, населення Київської Русі – росіянами, які переселилися у післятатарську добу на північ. Згідно з позицією цих істориків, культура стародавнього Києва творилася руками росіян, які в XIII ст. покинули його і поселилися на території Московії, тому відповідно усю духовну спадщину слов’ян у басейні Дніпра вважали такою, що належить росіянам [11, с. 265]. Теперішні українці, за тлумаченням історичної школи М. Погодіна, – це західноукраїнські переселенці що пізніше заселили Україну з Галичини. Відтак М. Чубатий зазначав, що теорія М. Погодіна не мала достатньо історичних фактів і не втрималася через те, що масової міграції з півдня на північ не було, тому й з’явився цілий ряд нових історичних, мовознавчих та етнографічних теорій про спільність походження українців, білорусів і росіян [3, с. 13]. Звертаємо увагу й на зауваження українського вченого В. Щербаківського, що населення України і Росії – два різних антропологічних типи і їх доісторичне минуле відрізняється одне від одного [9, с. 359–360].

Слід зазначити, що в 40-х роках XX ст. радянські праці не намагалися заперечити існування національних відмінностей між росіянами та українцями, – відзначав М. Чубатий. Вони також не заперечували той факт, що історія Київської Русі – це найдавніший період української історії. Проте вони заявляли, що цей період є спільною історією російського, українського і білоруського народів [9, с. 353].

Таким чином, цю тему необхідно було доповнити додатковими дослідами не тільки історичного, але й археологічного, антропологічного і лінгвістичного характеру. Коли в М. Грушевського етногенетичне формування трьох східнослов’янських народів залишається ще в стадії гіпотези, то в М. Чубатого цей процес завершується документально, а відтак синтетично. В процесі отримання матеріальних доказів він цікавився археологічними розкопками на території України, слідкував за знахідками та використовував їх в підкріпленні тез етнічного походження українців. Адже відстояти та довести помилковість

російської схеми чи сучасної донедавна, радянської, з її наполяганням про "спільну колиску" всіх трьох народностей – росіян, українців і білорусів, через різні об'єктивні і суб'єктивні фактори було нелегким завданням.

М. Чубатий критикував книгу Бернарда Пареса "Russia and the Peace" ("Росія і мир") через твердження автора, який називав українців і білорусів не незалежними народами, а росіянами, припускався й інших численних історичних помилок. Учений писав, що коли якийсь журналіст або дилетант в історичних працях плутає Русь з Росією, його можна пробачити, але коли він – професійний історик, який повинен знати, що ці два терміни неідентичні, що від старої Київської Русі походить не сучасна Росія, а Україна, і що "русин" – це не росіянин, а насправді українець. Проте у деяких місцях своєї праці Б. Парес вказував, що українці не тільки відмінні від росіян, але вони – справжні нащадки Київської Русі [12, с. 179].

М. Чубатий написав критичну рецензію на працю Х. Хрея "Soviet Land – The Country, its People and their Work" ("Радянська земля – країна, її народ і їх робота") [13]. Учений зазначив, що важко зрозуміти, як книга може послужити благородній меті постійного розуміння між народами, якщо автор пише про українців, націю, що навіть є членом ООН і тут же приймає на віру стару теорію, що українці і білоруси є насправді росіянами [13, с. 91–92].

Особливе зацікавлення М. Чубатого викликав підручник професора Колумбійського університету К. Манінга "Історія України". В "Українському квартальнику" у 1948 р. історик опублікував статтю "Prof. C. A. Manning's story of the Ukraine and Its Reviewers" ("Історія України проф. К. А. Манінга та її оглядачі") [14, с. 63–66]. У ній учений підкреслив, що в книзі український народ має своє походження, незалежне від Росії [14, с. 64]. Загалом М. Чубатий відзначав, що книга написана незалежним і свідомим американським вченим, який витратив багато часу, вивчаючи українську мову, історію, літературу, що й дало змогу об'єктивно висвітлити українську історію [14, с. 65].

Погляди радянської історіографії на процес формування східних слов'ян упродовж двох виразно визначених періодів, що охоплюють приблизно шість століть (VI–XII), М. Чубатий піддав гострій науковій критиці на XI Міжнародному конґресі істориків у Стокгольмі в 1960 р. у доповіді "Київська Русь і початок трьох східнослов'янських націй", яка з часом була розроблена і розширена у монографію "Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй" [3]. Навколо доповіді розгорнулась жвава дискусія в присутності близько 150 істориків Східної Європи з участю відомих радянських вчених, дослідників Київської Русі, Бориса Рибакова та Михайла Тіхомірова з Академії Наук СРСР [15]. Важливо відзначити, що обидва академіки під час дискусії захищали офіційну радянську тезу про існування "одного древнерусского народа", проте в приватній розмові Б. Рибаков визнав слушність поглядів М. Чубатого, бо і він вважав антів першими предками українців [7, с. 71]. Обидва радянські академіки, зокрема Б. Рибаков, мають праці про розкопки в Придніпрянщині, які разом з працями Я. Пастернака, П. Курінного і особливо М. Брайчевського [16] однозначно стверджують: розкопки свідчать, що Трипільська і так звана Черняхівська культури були майже повністю на етнографічній території українських поселень [7, с. 71–72].

У передмові до праці "Княжа Русь–Україна" М. Чубатий згадував, що він мав можливість безпосередньо спростувати їх погляди, тобто сучасні погляди офіційної радянської історичної науки у цій справі, які докорінно відрізнялися від поглядів українських істориків, прихильників схеми М. Грушевського. Історик переконався у великій науковій актуальності цієї теми і вирішив розробити її ґрунтовніше та сконкретизувати, принаймні схематично, поодинокі періоди у виникненні та формуванні українського, російського та білоруського народів [3, с. 7].

Таким чином, метою М. Чубатого було дослідити і викласти історію походження та еволюції української нації. Приділяючи питанню етногенезу українського народу особливу увагу, відзначаючи, що націю творить суб'єктивне почуття національної окремішності її

членів і ніхто не має права до нього втручатися, М. Чубатий присвятив цій тематиці праці “Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов’янських націй” (1964 р.) [3], “Українська історична наука (її розвиток та досягнення)” (1971 р.) [6], “The Ukrainian and Russian Conceptions of the History of Eastern Europe” (“Українська та російська концепції історії Східної Європи”) (1951 р.) [17], “The Conceptions of Ukrainian Nationality in Their Historical Development” (“Концепції української національності в їх історичному розвитку”) (1952 р.) [18], “Київська Русь в нових совєтських та польських дослідах” (1962 р.) [19], “The Meaning of “Russia” and “Ukraine” (“Значення назв “Росія” та “Україна”) (1945 р.) [9], “The Beginnig of Russian History” (“Початки російської історії”) (1947 р.) [11], “Ukraine and the Western World” (“Україна і Західний світ”) (1947 р.) [20], “The Ukrainian Independence Movement at the Time of the Amerikan revolution” (“Український рух за незалежність у часи американської революції”) (1949 р.) [21] та ін.

Питання етногенезу українського народу М. Чубатий намагався з’ясувати через такі дефініції історичної науки, як народ і нація. Він розглядав народ як свідому своєї єдності спільність мільйонів духовно зв’язаних людей, в яких впродовж століть живуть ті самі духовні цінності – мова, релігія, мораль і бажання жити на тій самій території і обороняти її [6, с. 9]. Історик підкреслював, що коли народ створював свою власну державу з правовою та економічною системою, тоді й ставав нацією, адже в Європі національність ототожнювалась власне з державною приналежністю [6, с. 10].

Історик відзначав, що в XI ст. Русь і Русини були вже не тільки народом, свідомим своєї єдності, а й нацією з національною свідомістю і гідністю. Прикладів почуття спільноти з усією руською нацією є багато, особливо у Київському літописі з XII ст. У цьому вчений посилався на митрополита Іларіона, сучасника Я. Мудрого, який в XI–XII ст. писав, що “ми є не з абиякої, а Руської Землі, що є відомою по всіх кінцях світу” [6, с. 10].

Безпосередньо з питанням етногенезу українського народу пов’язане походження Київської Русі як етнічного, географічного і державно-політичного утворення. Тож з’ясуємо походження терміну “Русь” за працями М. Чубатого “Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов’янських націй” [3], “Українська історична наука (її розвиток та досягнення)” [6] та ін.

М. Чубатий висунув гіпотезу, згідно з якою першою історичною назвою українського народу є русин, збірно Русь. Уже в VII ст. стосувалася вона племен Придніпров’я до антів. Осередком Русі було плем’я полян в околиці Києва. Згодом назва Русь поширювалася поступово на інші племена Правобережжя – древлян, волинян, уличів, тиверців та нарешті на білохорватів, мешканців Галичини та обох узбіч Карпат. Назва Русь, русин була пов’язана із світлою добою Київсько–Руської держави, тому навіть після її розпаду наповнювала русинів почуттям самовпевненості та культурної вищості під чужою владою і свідомістю, що Русь має право на власне державне життя [6, с. 9–10].

Таким чином, учений доводив, що Київська Русь у другій половині IX ст. була вже державою, що охоплювала територію на схід і захід від середущого Дніпра, консолідуючи етнічно споріднені племена антської групи слов’ян. На соціально-економічний та культурний стан імперії вирішальний вплив мали географічні умови, а саме кліматично-рослинні зони та водно-комунікаційні артерії. Степ і лісостеп, що простягався від річки Дінця до Карпат, впродовж сотні років був основною територією українського народу. Саме на цих придніпрових частинах у середині IX ст. була вже сформована одноетнічна держава Київська Русь [6, с. 24]. Зона східноєвропейського степу і лісостепу була сприятлива для розвитку землеробства і скотарства. “Це територія українського народу та його предків”, – зазначав М. Чубатий [6, с. 25].

Як ліси у давні і навіть середньовічні часи були для окремих територій і народів бар’єрами, так ріки для них були водними комунікаційними артеріями. Напрям головних річок часто вирішував історію народів, їх політичне зростання, економічний і культурний розвиток. Недаремно головні ріки – Дніпро, Волга та Двіна – відігравали якусь містичну роль в історичному житті українців, росіян і білорусів [6, с. 25–26].

Історик прагнув обґрунтувати, що в добі Київської Русі перед нашестям татар назва Русь мала етнічне розуміння території та народу сьогоднішньої України, а північні землі – це своєрідні колонії Русі. Тому М. Чубатий вважав, що Русь була переважаючою частиною і творцем Київської держави – імперії. Від середини XI ст. юридичне поняття "Руська земля" поступово поширилося на всю державу, а поняття "земля" в часи "Руської Правди" було тотожне з терміном "держава". Отже, учений зазначав, що в ту добу "Русь була етнічним поняттям нинішньої України, а Руська земля – поняттям політичним, держави, створеної Руссю, значить Київської імперії" [3, с. 16].

Окрім того, у статті "The Meaning of "Russia" and "Ukraine" ("Значення назв "Росія" та "Україна") учений відзначав, що в етнічній концепції давня Русь була Україною, але ніколи не була Росією [9, с. 358]. М. Чубатий наголошував, що в дотатарський період термін Русь охоплював територію сучасної України і на території Русі тоді не було етнічних російських територій [9, с. 360].

На основі аналізу цих історичних реалій учений зробив висновок, що "Русь, Русин – це стара наша назва, під якою наш нарід був могутньою державною нацією, власником могутньої імперії" [6, с. 11–12].

З часів своєї першої появи на арені історії давня українська Київська держава, відома під назвою Русь, завжди була в тісних стосунках з грецьким світом. Вплив греків на українців, особливо вплив грецьких колоній, розкиданих по українському берегу Чорного моря, історичний факт, – підкреслював історик у статті "Ukraine and the Western World" ("Україна і Західний світ") [20, с. 151].

У свою чергу, Д. Дорошенко опублікував на німецькій мові працю про історичне походження та значення слова Русь, Росія та Україна. Автор впровадив у німецьку термінологію стару назву Русь та вказав її значення спочатку як назви полян, а згодом сьогоднішньої України. З його думками погоджувався М. Чубатий, відзначаючи у рецензії, що праця написана в об'єктивному та науковому стилі й це надає їй "лиш більшої вартости та переконуючої сили" [22, с. 311–312].

М. Чубатий вважав, що етнічною основою давньоруської держави були анти, як перші історичні предки українського народу. Учений писав, що анти – "це далекі нащадки наддніпрянських трипільців і недалекі предки історичних русинів, нинішніх українців" [3, с. 33]. Міркування М. Чубатого про антів знаходимо у статті "The Beginnig of Russian History" ("Початки російської історії") [11]. Анти – давня землеробська цивілізація, яка проживала на території сучасної України більше 2 тис. років і пережила почергові вторгнення скіфів, сарматів, готів, гунів і аварів. Вони зазнавали сильного впливу грецької культури, оскільки вздовж узбережжя антів було багато колоній. За свідченнями візантійських джерел, анти мали демократичну форму правління. Влада їхніх князів була обмежена радою, що складалася з голів сімей. Вони володіли розвинутим відчуттям свободи і відчували потяг до мистецтва. Жінки відігравали важливу роль в житті антів, були вільними і рівноправними з чоловіками. Анти населяли територію по обидва боки Карпат і на схід аж до Дону. Вони утворювали найцивілізованішу частину держави [11, с. 268].

М. Чубатий стверджував, що анти були розкидані по всій території сучасної України. Угрупування, подібні до антів, змішуючись із слов'янами, поширились до південних словен, південних поляків і на захід аж до східного підніжжя Альп [9, с. 361].

Історик погодився з думкою російського археолога П. Третякова, що політичні союзи антів і склавінів не могли об'єднати у своїх межах усіх слов'янських племен. Поза межами їх союзів залишилися північні слов'янські племена, які заселяли верхів'я Дніпра та басейну Вісли, а це була основна територія білорусів і частково росіян [3, с. 33].

Саме тому М. Чубатий зробив висновок, що у поселеннях антів видно не просто територію, але доволі чітко позначено межі українського етнічного масиву: на півночі – з майбутніми росіянами та білорусами, на заході – з історичними предками поляків, на сході – по річці Донець, на півдні – Чорним морем та обома узбіччями середніх Карпат. Отож, етнічні межі антів VI ст. були такі ж, як межі тих слов'янських племен, що увійшли до

складу Київської Русі в етнічному розумінні. Це підтверджував навіть російський радянський археолог Б. Рибаков, який писав, що матеріальні пам'ятки свідчать, що культура, створена в VI ст. антськими слов'янами, була основою для Київської держави, для багатої і строкатої культури Київської Русі. Багато що з київського життя X–XI ст. входить своїм корінням в антську епоху: землеробство, скотарство, рабство, спалювання рабинь на могилі князя, збірки скарбів та ін. Київські князі X ст. розмовляли тією ж мовою, що й анти VI ст., вірили в того самого бога Перуна, плавали тими самими антськими водними шляхами [3, с. 33–34].

На основі аналізу цих історичних реалій М. Чубатий стверджував, що поселення антів не переходило за лісостепову смугу Східної Європи, тобто за північну етнічну межу українського народу. Тому всі українські історики й археологи і навіть неукраїнські (Л. Нідерле), з російськими О. Спіцином, Б. Грековим та іншими, індентифікують антів з безпосередніми предками Русі, русичами-українцями. Б. Греков чітко стверджував, що територією антської культури є смуга українського чорнозему і перехідна смуга лісостепу, тобто основна етнічна територія українського народу [3, с. 34]. Російські вчені М. Погодін і О. Шахматов теж визнавали, як відзначав М. Чубатий, що анти – це перш за все предки населення сучасної України, але вони бездоказово хотіли їх вважати предками усіх східних слов'ян. Далі історик наголошував, що анти – "це предки лише українського народу, а їх поселення покриваються виключно з Київською Руссю, з нинішньою Україною в етнічному розумінні" [3, с. 35]. Додамо, що і в праці "Українська історична наука (її розвиток і досягнення)" М. Чубатий наполягав, що анти були перші історичні предки українського народу і близько 560 р. вони заснували Київ і "десь тоді дали початок першій державі над середущим Подніпров'ям, яка вже відома в історії" [6, с. 22].

Розглядаючи середньовічний період української державності, М. Чубатий ділить його на час існування Київської Русі і Київсько–Руської імперії. Перший період починається з VI ст. (анти тоді влилися в плем'я полян) і закінчується в X ст. за князювання Олега, Ігоря, Ольги і Святослава. Другий період – аж до 1169 р. (знищення Києва А. Боголюбським) з тим, що майже половина земель Київсько–Руської імперії залишалася об'єднаною з Галицько-Волинським князівством до 1349 р. [7, с. 70].

На переконання вченого, немає сумніву, що початком історичних часів українського народу була Київська Русь, як державний організм, створений антськими слов'янами. Навколо Київської Русі почали об'єднуватися всі інші етнічно споріднені племена. Отже, до неї як одноетнічної держави приєднувалися території з населенням зовсім іншого походження, економічного та духовного життя і нижчої цивілізації. Вчений відзначав що Київська Русь стала засновником Київсько–Руської імперії, котра складалася в основному з Київської Русі та колоніальних територій [3, с. 45].

Варто наголосити також на важливому, на нашу думку, аспекті поглядів М. Чубатого щодо етногенезу українського народу. Історик вказав, що одночасно з політичним розпадом Київсько–Руської імперії у XII ст. назва Русь поширилася на захід і в середині XII ст. Волинь стала також частиною Русі. Отже, вкінці XII і на початку XIII ст. Галичина стала частиною Русі, коли галицько-волинський князь Роман Мстиславович, зайнявши Київ, проголосив себе "самодержцем всея Руси". З того часу і Галичина вважалась частиною Русі й брала активну участь у захисті всієї держави від степовиків у битві біля Калки (1223 р.), і пізніше неодноразово від татар. На той час закінчилося формування українського народу [3, с. 63].

Таким чином, М. Чубатий доводив, що Київська Русь – це одне, а дещо інше Київсько–Руська держава. Безперечним є те, що на території Київсько–Руської імперії зародилися і розвивалися три східнослов'янські народи, але не на території Київської Русі. Свою методу етногенезу на прикладі українського народу М. Чубатий застосовував до процесу формування російського і білоруського народів.

Історик зазначав, що територією поселення предків білорусів була західна частина лісової смуги Східної Європи від початків верхнього Дніпра, верхньої Двіни і Німану, тобто на півдні та південному заході від валдайського межиріччя. Смуга лісів створила для них

інші умови життя, ніж для русинів-українців. З антами стикалися білоруські племена на Прип'яті. Він вважав, як і автор "Повісті времених літ", що центральним плем'ям білоруського народу було плем'я кривичів, в яке влилися племена радимичів і дреговичів. Приєднання білоруських племен до Київської держави відбулося проти їх волі, і через це територія кривичів, радимичів, дреговичів була територією щорічного насильного збирання податків експедиціями київського князя [3, с. 88–89].

Аналізуючи історичні обставини, М. Чубатий зазначав, що найпізніше з трьох східнослов'янських народів почав формуватися російський народ, який був відомий в Європі до Петра I як народ московський, котрий є зараз найчисельніший серед слов'янських народів, а зародився зі змішування східнофінських племен зі слов'янами, що колонізували землі широко розгалуженого верхів'я Волги. Історик погоджувався з думкою російських археологів В. Горстена, А. Альохової, Є. Горякової, української дослідниці П. Єфименко, що фінські племена заселяли дану територію ще в часи палеоліту. У "Повісті времених літ" фінські племена називались "весь", "меря", "мурома", "мордва". Слов'яни колонізували фінів, змішувалися з ними і зовсім їх послов'янили, тобто створили нову слов'яно-фінську расу на сході Європи [3, с. 93].

Рецензуючи виступ Е. Боршака на IX Міжнародному з'їзді істориків у Парижі, М. Чубатий погоджувався з вченим, що населення власне сучасної Росії в період Руської Імперії складалося зі слов'ян і фінів, і лише у XII ст. під впливом культури Київського центру воно почало формуватися в окрему національну єдність – російський народ [10, с. 186].

Наступною тезою М. Чубатого було те, що предки росіян проживали у смузі суцільного лісу і спочатку займалися тільки мисливством і рибальством, що мало вплив на формування їх своєрідної психіки, відмінної від психіки антів. Вони були протилежним типом "до м'яких, поетичних індивідуалістів, антських слов'ян Київської Руси–України" [3, с. 94]. Загалом історик відзначав, що, незважаючи на поверхневі впливи слов'янської культури Київської Русі на росіян, їхній цілком інший етнічний характер спричинив швидкий розрив з Києвом і заснування окремої нації, яка психологічно і духовно відрізняється від української [9, с. 361].

М. Чубатий обґрунтував, що сучасні дослідження з антропології і давньої історії Східної Європи показують, що ці два різні національні типи, Московія та Україна, існували задовго до татарської навали у Східній Європі у XIII ст. Антропологічно, московіти – росіяни – це тип, повністю відмінний від українців. Лише давня українська цивілізація, яка домінувала на всіх територіях Київської Русі, надала поверхневу схожість мешканцям басейну Дніпра і тим, хто проживав вздовж верхньої течії Волги. Напад татар і різне ставлення України і Московії до нападника лише послужило поглибленню існуючих базових відмінностей між двома народами [20, с. 146–147].

Спробуємо прослідкувати різницю психології двох народів по реакції на татарську навалу 1240 р. Безсумнівно, зауважував М. Чубатий, що 200 років татарського ярма відчужили росіян не тільки від українців, але також і від Європи. Росіяни покірно підкорилися татарській владі і це зблизило їх з Азією, тобто Московія увійшла в сферу азіатської культури і стала Євроазійською державою. Русь–Україна, в свою чергу, залишалася вільною своїм волелюбним традиціям, шукала союзу з Заходом і завжди проводила оборонні війни проти азіатських орд, встановлюючи солідарність з Європою. Українці були твердинею європейської цивілізації і християнства впродовж тих небезпечних часів [9, с. 362; 20, с. 152].

Принагідно, М. Чубатий, акцентує на думках з цього приводу російського письменника другої половини XIX ст. О.К. Толстого в історичній повісті "Князь Серебряный". Він характеризуючи ментальність Русі–України та Московщини на фоні ставлення до татар зауважував, що "...одна Русь має коріння в універсальній, європейській культурі і у неї ідеї добра, честі і свободи такі, як на Заході. Проте друга Русь – Русь темних лісів, тайги тобто тваринна, фанатична монголо-татарська Русь, яка зробила своїм ідеалом деспотизм та

фанатизм. Друга зросла на духовних руїнах Києва. Київська Русь була частиною Європи, а Москва довго залишалась запереченням Європи" [3, с. 100–101; 9, с. 361–362; 20, с. 146].

М. Чубатий показав, що перша держава росіян сформувалася і "пішла своїм шляхом" до власної політичної і культурної незалежності від Києва, який виконав таким чином свою роль в окультуренні росіян на початковому етапі їхньої історії. На думку вченого, злиття примітивних культур слов'янських і фінських племен, що проживали на цих територіях, і давньої української культури Києва дало світові новий народ – суздальців (московитів) або, як вони потім себе назвали, росіян. XII століття стало століттям народження нової нації у східній Європі [11, с. 272].

Учений говорив також про об'єктивні причини, через які Москва зайняла провідне становище на північному сході Європи. Це випливало з того географічного розташування, яке визначило Москві центральне, провідне місце у формуванні московського народу. Водночас розташування Москви на межі слов'янського і фінського народів призвело до їх змішування і з них "вийшов сильний нарід, здібний збудувати централізовану державу і потім імперію" [3, с. 104].

Таким чином, М. Чубатий доводив, що кожен із трьох східнослов'янських народів мав свій власний історичний розвиток ще в часи Київсько–Руської імперії, і зазнав різних впливів від свого оточення. Що ж до українського народу то на його духовний і матеріальний розвиток вирішальний вплив мали "природа його землі, впливи передньоазійських іранських народів та грецький античний світ позитивними та негативними рисами його цивілізації" [3, с. 125]. Вчений доводить, що такого оточення ніколи не мали і під такими впливами ніколи не перебували навіть прапредки росіян і білорусинів [3, с. 125]. М. Чубатий стверджував, що на формування російського народу впливала природа суцільної лісової смуги верхів'я Волги, а пізніше – його вихід Волгою у широкий світ західної Азії. Могутній вплив мало расове змішування фінів і слов'ян, а також безпосереднє панування татар над росіянами впродовж двохсот років. Відповідно на духовний і матеріальний характер білорусів мали вплив природа Прибалтики і давні зв'язки з її сусідніми народами, як у часи Литовської держави, так і пізніше у польсько-литовській федерації [3, с. 126].

Отже, М. Чубатому вдалося здійснити ґрунтовне наукове дослідження, створити власну концепцію етногенезу українського народу у контексті формування й двох інших східнослов'янських народів. Дослідження вченого ґрунтувалося на багатогранній історичній та філологічній підготовці. У ряді своїх праць М. Чубатий аргументовано вступив у дискусію з радянськими науковцями, де аргументовано доводив безпідставність тверджень радянської історіографії про Київську Русь як "колиску трьох братніх народів" з єдиною давньоруською народністю, мовою та культурою. Концепція М. Чубатого опиралася на джерела та досягнення української історіографії, зокрема праці М. Грушевського, що дозволило вченому зробити наступні висновки:

1. Три східнослов'янських народи, згодом нації – українська, російська та білоруська, окремо формувалися з етнічного субстрату того населення, яке проживало на нинішніх територіях цих трьох націй принаймні від епохи неоліту. Археологія обґрунтовує, що рідко у світі траплялася впродовж тисяч років така стабільність населення [3, с. 132];

2. У самостійному формуванні кожної з трьох східнослов'янських націй мали вплив три фактори: а) географічна будова східноєвропейського простору; б) зв'язки населення того простору з сусідами; в) відмінність їх етнічних субстратів від передісторичних часів [3, с. 132];

3. Вагомим чинником, який відіграв чималу роль у формуванні трьох східнослов'янських націй, була східноєвропейська система рік, зокрема Дніпра, Волги, Дністра, Дону та балтійських рік Двіни і Німану [3, с. 132];

4. Найраніше з трьох східнослов'янських народів почав формуватися народ русинів-українців на просторі степової та лісостепової смуги на північ від Чорного моря, по обидва боки середнього та нижнього Дніпра. Прапредками етнічного субстрату, з якого сформувався український народ, було населення трипільської культури, яке жило на

середньому Подніпров'ї від часів неоліту і створило тут рільничо-скотарську цивілізацію вже на переломі III та II тисячоліть до нашої ери [3, с. 132–133];

5. Вперше як одноетнічний слов'янізований масив на історичній арені в VI ст. були предки українців під назвою антів, розселених майже на тих самих просторах чорноморського степу та лісостепу, що їх сьогодні займає український народ. Культура антів мала, з одного боку, ознаки старого трипільського населення, а з другого – ознаки історичних русинів-українців [3, с. 133];

6. Князь полян Кий, збудувавши укріплення проти степовиків, заснував Київ (близько 560 р.) і дав початок першому державному організмові українського народу, а впродовж VII та VIII ст. творились інші державні організми на землях антів: Озівська або Тмутароканська Русь на південному Сході та Дулібський Союз на західних антських землях [3, с. 133–134];

7. Не підлягає сумніву, що Київська Русь, як державний організм, створений антськими слов'янами, – це початок історичних часів українського народу [3, с. 45];

8. У кінці VIII ст. з'явилася перша назва Русь (мабуть, аланського походження), яка стосувалася Тмутароканської Русі; невдовзі ця назва перейшла до Київської або Полянської Русі. Можливо, що й перші варязькі загони, що у VIII ст. прибували на землі антів, мали назву "руотсі" – руси [3, с. 134];

9. Дещо пізніше почав формуватися етнічний масив сучасного білоруського народу у західній частині смуги суцільного лісу у верхів'ї та середині Двіни і Німану, а також верхів'ї Дніпра. Культура цих слов'ян була нижчою від культури антських слов'ян степової і лісостепової смуги [3, с. 134];

10. З нинішніх трьох східнослов'янських народів хронологічно останнім став формуватися російський народ, названий в українській мові також московським. Етнічним субстратом нинішніх росіян стало фінське населення, яке досить рано прибуло у верхів'я Волги та системи її приток із Середньої Азії. Фінське населення проживало у східній частині смуги суцільного лісу вже від неолітичних часів, займаючись мисливством і ведучи примітивне життя впродовж багатьох століть, в той час коли в степовій та лісостеповій смугах півдня процвітала порівняно висока цивілізація [3, с. 135];

11. В середині XI ст. український народ був уже сформований [3, с. 136];

12. Поняття "земля" у правових творах тих часів та у літописах тотожне поняттю держава [3, с. 138];

13. У другій половині XII ст. у верхів'ях Волги Володимирсько-Суздальська держава була політично, економічно та духовно так далеко відчужена від Київської Русі, що її важко вважати за частину Руської землі. На переломі XII та XIII ст. там утворився новий суздальсько-володимирський народ, що став ядром московського або російського народу [3, с. 139];

14. Створена в Радянському Союзі теорія про існування "единого прарусского народа" впродовж IX–XI ст. на всій території Руської держави, як єдина доктрина щодо формації трьох східнослов'янських народів, позбавлена будь-якої наукової підстави [3, с. 140].

Ці висновки М. Чубатого викликали заперечення з боку радянських істориків. Як правило українська радянська історіографія критикувала М. Чубатого у зв'язку з публікаціями присвяченими критиці М. Грушевського та інших "буржуазних націоналістичних істориків". Так, після XI Міжнародного конгресу істориків у Стокгольмі радянський дослідник А. Кольчук, назвав М. Чубатого "націоналістом", "фальсифікатором", "стовпом буржуазної історіографії" в "Українському історичному журналі" (1961 р.) [23, с. 140].

Історик В. Шушарін у 1964 р. піднявся до дискусії з М. Чубатим у праці "Современная буржуазная историография Древней Руси" [24], цитуючи його 13 разів та захищаючи тезу про існування "центральної держави в період Київської Русі". В. Шушарін заперечував твердження М. Чубатого про федеративну структуру імперії, оскільки федеративність імперії в кінцевій стадії підтверджувала висновок М. Чубатого про багатонаціональність Русі і тим самим заперечувала існування "центральної структури держави та витворені в

тому часі "праруські народності". В. Шушарін писав: "У Чубатого також "форма федерації" під проводом київського князя. Автор, як і більшість українських буржуазних націоналістичних істориків, заявляє себе антинорманістом. Але це не перешкоджає йому говорити про встановлення варягами союзу "малих держав" в Київській Імперії Русі" [24, с. 207]. Проте питання федеративної структури Київської імперії було вперше висловлене М. Костомаровим у "Книзі буття українського народу" та праці "Дві руські народності" і відтак загально прийнято українськими істориками, які визнали багатонаціональність імперії за незаперечний факт, зафіксований в усіх доступних хроніках та джерелах.

Як бачимо, форма і стиль дискусії В. Шушаріна були витримані на академічному рівні, тоді як радянські автори другої половини 60-х років XX ст. більше схилялися до політичної полеміки з радянським жаргоном. Дуже часто дискусія підмінялася ярликовими штампами і навіть лайкою. Емоційна нетерпимість радянської історіографії не обминула також видань АН СРСР. В. Іллеріцкій і І. Кудрявцев беззаперечно твердили, що праці М. Грушевського є фальсифікацією історії, антинаукова схема якої найкраще віддзеркалена в його багатотомовій "Історії України–Руси" і в "Нарисах з історії українського народу" [25, с. 488]. Автори не пояснювали причини членства академіка М. Грушевського в Академіях Наук СРСР і Української РСР, які в минулому йому були надані. Логіка їхнього розуміння зводиться до бажання проголосити не тільки М. Грушевського "фальсифікатором історії", але і його послідовників, зокрема М. Чубатого.

Відомому українському радянському вченому, етнографу, історику К. Гуслистому також було доручено виступити проти цілого ряду українських діаспорних дослідників, у тому числі і М. Чубатого. Цій проблематиці присвячена його стаття "Про буржуазно-націоналістичні перекручення у дослідженнях етногенезу українського народу" [26, с. 41–51]. Значна частина роботи присвячена аналізу праці М. Чубатого. У характеристиці К. Гуслистого історик М. Чубатий, який прожив все своє життя в бідності, став "буржуєм" і "націоналістом" незважаючи на те, що він ніколи не був членом Організації Українських Націоналістів, і взагалі був безпартійною та толерантною людиною. К. Гуслистий в догоду радянським штампам стверджував, що розуміння історії М. Чубатим є "вигадкою націоналістичного фальсифікатора", а твердження про "різне етнічне походження українського і російського народів" в оцінці діаспорного історика є "безглуздою вигадкою". К. Гуслистий аргументував власний висновок тим, що марксизм довів походження російського й українського народів від єдиного східнослов'янського древньоруського етнічного кореня, визначив спільність їх етнічного розвитку та історичної долі, найтіснішу близькість і спорідненість антропологічного складу, а також характерів, мов і культури [26, с. 41]. Свої "безпомилкові" твердження він підсилював обов'язковими для таких творів цитатами класиків й істориків сталінської епохи. Водночас К. Гуслистий у контексті критики М. Чубатого "зрадниками батьківщини" називав Я. Пастернака, С. Смаль-Стоцького, В. Щербаківського, М. Міллера. К. Гуслистий критикував М. Чубатого за його стокгольмську доповідь, зокрема за те, що він привселюдно заявив про власну приналежність до школи М. Грушевського.

Напевно в силу існуючих ідеологічних стереотипів, К. Гуслистий зазначав з приводу концепції М. Чубатого, що він нібито без належної наукової аргументації, всупереч історичним фактам, стверджував про цілком окреме формування кожного з трьох східнослов'янських народів – українського, білоруського і російського – і про формування цього етнічного субстрату з того населення, яке проживало на нинішніх територіях цих трьох "націй" принаймні від доби неоліту. При цьому він заявляв, що найраніше сформувався український народ, прапредками етнічного субстрату якого були трипільці, а його першими історичними предками – анти, з часів появи яких Київ, мовляв, "був постійною столицею українського народу" [26, с. 47].

Цитуючи окремі сюжети з творів М. Чубатого, на жаль, К. Гуслистий супроводжував їх висловлюваннями та коментарями, на зразок: "старі антинаукові тези", "антиісторична концепція", "вигадана українська безклясовість" [26, с. 41–51].

Закінчив статтю К. Гуслистий пропагандистськими лозунгами того часу, стверджуючи, що завдання радянських істориків полягає у посиленні викриття реакційних концепцій націоналістичних запроданців, які створені у дусі "антикомунізму" і "антисовєтизму". "Готуючись до знаменної події в житті нашої багатонаціональної Батьківщини – XXIV з'їзду КПРС, зауважив К. Гуслистий, – етнографи докладуть усіх зусиль, щоб ще більше підпорядкувати свої дослідження практиці комуністичного будівництва, розвиткові культури комуністичного суспільства" [26, с. 51].

Однак на цьому "розвінчування" М. Чубатого не закінчилося. У 1973 р. з'явилася стаття київського історика М. Котляра "Проти буржуазно-націоналістичних перекручень спільного історичного минулого російського, українського та білоруського народів, IX–XV ст." [27, с. 3–14]. На відміну від К. Гуслистого, він менше користувався ярликовими образливими висловами, але висновки робив у стилі існуючої радянської схеми. Найбільше уваги М. Котляр присвятив праці М. Чубатого "Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй" [3], яка стала предметом активного зацікавлення радянських істориків. Наведемо висловлювання М. Котляра, які ілюструють його ставлення до М. Чубатого: "З погляду сучасної науки неприйнятною є вже сама назва книжки Чубатого – "Княжа Русь–Україна", – бо нею ставиться знак рівності між Київською Руссю і Україною як тотожними і одночасними явищами, тоді як насправді перша передувала другій, і головне, – з Давньої Русі вийшов не тільки український, а й російський та білоруський народи. Навіть у назві книжки М. Чубатий не виявив оригінальності" [27, с. 4]. І далі М. Котляр продовжував, що буржуазно-націоналістичні "українознавці" хибно пишуть, що народність Київської Русі була українською в культурному відношенні, тому ці слова є провокаційним намаганням показати культурний процес українського народу у відриві від аналогічних явищ російського та білоруського народів [27, с. 5]. Радянська історична наука стояла на засадах, що ніякого розпаду Давньоруської держави та її народності взагалі не було, а натомість відбулося розчленування Київської Русі на дрібніші князівства і землі внаслідок поглиблення процесів феодалізації. Через це й відбулося розділення єдиної раніше давньоруської народності на три східно-слов'янські. Що ж до М. Чубатого, то його концепція ґрунтувалася на висновках Я. Пастернака, який стверджував, що серед населення вже в епоху трипільської культури він бачить "основоположників українського народного мистецтва". Відповідно М. Чубатий писав, що "трипільці були предками самих лише українців" [27, с. 9]. М. Котляр критикував М. Чубатого за переконання, що начебто племена антських слов'ян в III–IV ст. н. е. "мали єдину спільну праукраїнську мову" [27, с. 11]. Закінчив М. Котляр свою статтю висновками: "… російська, українська й білоруська народності є гілками одного дерева – давньоруської народності… Радянська історична наука завжди давала й даватиме належну відсіч ідеологічним підступам буржуазно-націоналістичних псевдо-вчених" [27, с. 14]. Ось такою була оцінка праці М. Чубатого. Ще більш оціночно і без вживання ярликових образливих висловів до творів М. Чубатого підійшов російський радянський дослідник В. Шушарін.

Прізвище М. Чубатого у творах радянських авторів згадувалось і в контексті так званої "боротьби з буржуазним націоналізмом". Прикладом такого зразка творів є книга Ю. Римаренка "Буржуазний націоналізм та його "теорія" нації" (1974 р.), де автор писав, що наперекір історії націоналістичні автори намагаються в наші дні стверджувати, що Київська Русь була початком "епохи українського державного життя", витвором "українського єства", однієї тільки української народності, яка існувала окремо ще з найдавніших часів і у добі древньоруської держави панувала над усіма східнослов'янськими землями [28, с. 281].

Вже в період незалежної Української держави такого зразка твори були розвінчені у публікаціях історика О. Полянського, який зазначав: "новітні досягнення українських істориків, археологів, етнографів, антропологів, мовознавців та літературознавців дають підстави науково заперечити такі твердження" [29, с. 45–47].

Одночасно О. Полянський відзначав про розуміння М. Чубатим проблеми змагання за спадщину Руси–України, яка з різних причин, є однаково важливою як для української національної історіографії, так і для російської.

Високо оцінив і підтримав висновки й значення праці М. Чубатого “Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов’янських націй” відомий історик О. Домбровський. У рецензії на неї в “Українському історику” (1964 р.) [30], він відзначав, що науково скелет праці правильний і, з’ясувавши дефініцію таких термінів як “Русь” і “Руська земля”, автор присвятив багато уваги антропогеографічним і геополітичним факторам, зовсім різним у процесі формування тих трьох народів – українського народу (кліматично лагідний південь, степ, лісостеп, середземноморські культурні впливи, в першу чергу грецькі) та зокрема московського народу (суцільний ліс, багнисті терени, холодне підсоння, жорстокі умови життя, фіно-алтайські впливи). О. Домбровський погоджувався з висновками М. Чубатого про те, що ріки теж відігравали велике значення у розвитку цих народів. Отже, різнорідність антропогеографічних і геополітичних факторів призвела до становлення зовсім різних типів згаданих народів, тобто діаметрально різних, коли говорити про український і російський. Суцільна смуга пралісів була довгими віками непрохідною перепоною між українськими півднем і фіно-московською північчю, де фінські племена творили первісну, головну етнічну субстанцію, до якої згодом долучилися і слов’янські племена, реалізуючи в той спосіб процес походження московського народу. “У формації білоруського народу взяли участь балтійські етнічні елементи та слов’янські”, – підтверджував думку М. Чубатого О. Домбровський [30, с. 49]. Він рекомендував М. Чубатому доповнити, розширити і перевидати працю, тоді, на його думку, вона стане тим фундаментальним твором, яким автор забезпечить собі міцну “пам’ять і вдячність серед майбутніх наших істориків” [30, с. 50].

В іншій, невеликій за обсягом, але не менш цінній праці “Київська Русь в нових совєтських та польських дослідах” М. Чубатий піддав критиці погляди радянських джерелознавців, які стосувалися тез ЦК ВКП до 300-ліття возз’єднання України з Росією, що були видані з нагоди 300-ліття Переяславської угоди, яку “совєтська влада постановила перетворити на велике торжество “об’єднання українського народу з російським в одній державі” [19, с. 465].

Погляди М. Чубатого у цій історичній площині були діаметрально-протилежнимивід висновків радянських істориків Д. Лихачова, М. Державіна, А. Арциховського, Р. Третьякова. В цей же період польський історик Генріх Пашкевіч у контексті аналізу проблеми М. Чубатого, зробив важливий висновок, що зібраний ним археологічний, палеографічний та документальний матеріали з історії Київської Руси створює широкі можливості для українських істориків середньовіччя та надзвичайно широкий ґрунт для появи синтези, щоб довести існування національно свідомого українського народу, як окремої етнічної та культурної нації вже в XI ст. Навіть Б. Рибаков у своїй найновішій праці “Образование древнерусского государства” змушений був стверджувати, що найстаріше організаційне ядро київсько-руської нації створилося на території України, яка вже в XII ст. була відокремлена від інших частин східньої слов’янщини і це була найдавніша поява української нації. Б. Рибаков, в цілому відкидаючи концепцію М. Чубатого стосовно найдавнішого слов’янського часу і періоду Київської Русі, водночас погоджувався з окремими її положеннями. Значення ж праці М. Чубатого для української історіографії полягало в тому, що вона стала вагомим внеском у створення узагальнюючої роботи з історії східного слов’янства і Київської Русі. Ось чому М. Чубатий стверджував: “... на українську синтезу Київської Руси жде український народ; її він потребує нині зокрема більше, ніж коли інде” [19, с. 478].

Особливо важливе значення у контексті сучасного історіомислення мають оцінки М. Чубатого національно-визвольних процесів на українських землях середини XVII ст. та його висновки стосовно ролі Б. Хмельницького в національній історії. У статті “Bohdan Khmelnytsky, Ruler of Ukraine” (“Богдан Хмельницький, поводир України”) [31], автор писав, що незважаючи на трагічні наслідки Переяславської угоди, Б. Хмельницький був справжнім визволителем українського народу, рятівником української нації, тому що він утвердив її національне існування як політичної і культурної єдності. Історик наголошував: “...Б. Хмельницький намагався виправити помилку Переяславської угоди Шведсько-

Українським союзом (1657 р.) і помер, коли між Україною і Росією була величезна тріщина" [31, с. 197].

Уся наступна історія розглядалася М. Чубатим під кутом зору боротьби українських сил за відміну цієї угоди. Учений мав надію, що наступний етап української історії буде пов'язаний із зниженням колоніальної імперії і що сучасне покоління українців зможе утвердити свої права на свободу, демократію і незалежність, і як розвинена країна, Україна зіграє свою роль у сучасному світі [31, с. 204]. У своїх численних роботах М. Чубатий неодноразово висловлював побажання, "щоб Україна стала незалежною нацією у Європейській сім'ї" [9, с. 364]. Адже "почуття солідарності з західною Європою є головною рисою українського народу" [9, с. 362]. Окремою темою наукових зацікавлень М. Чубатого стала історія Закарпаття, яке М. Чубатий вважав невід'ємною складовою частиною України. Він постійно цікавився проблемами Карпатської України і розглядав її як українську етнічну територію. А. Штефан у статті "Микола Чубатий і карпатські українці" цитував слова професора: "Приємно було мені пізнати угро-русинів. Вони такі самі українці, як наші бойки з Поділля" [32, с. 207].

М. Чубатому належать також ряд оглядів і рецензій, присвячених історії України в цілому та походженню українського народу, зокрема. Так, вчений у рецензії на книгу "Нарис з історії України", авторами якої були радянські історики К. Воблий, К. Гуслистий, М. Петровський та інші, зазначав, що видання не є достатньо об'єктивним і чітко відбиває нову епоху внутрішньодержавних і зовнішньодержавних радянських справ. У ній М. Чубатий не погоджувався з поглядами радянських авторів, які дотримувалися думки, що стародавня Київська держава, Русь–Україна, була спільною для українців, росіян і білорусів й ці народи почали проживати окремо один від одного у XIV–XV ст. Цю теорію не підтримував жоден з українських істориків, окрім тих, що зв'язані проросійською ідеологією. Тенденційно-політичними були також погляди радянських авторів, які розглядали національну історію виключно у зв'язку з історією російського народу. Що ж до М. Чубатого то він зауважував з цього приводу: "Перший союз частини України з Росією за часів Б. Хмельницького (1654 р.) був необхідний через війну з Польщею" [33, с. 292]. Водночас в оцінці твору К. Воблого, К. Гуслистого, М. Петровського М. Чубатий звернув увагу не тільки на негативні, а й на позитивні сторони праці. Учений вказав, недивлячись на досить малий об'єм праці, всього 212 сторінок, це видання мало велику кількість інформаційних даних про археологію і економіку України, про духовне, культурне життя українського народу [33, с. 293].

Не менш критично М. Чубатий подав оцінку історії України у своїй рецензії на підручник "Історія СРСР" за редакцією А. Панкратової [34]. Історик зазначав, що російські історики XIX ст. завжди починали історію Росії з відправної точки, якою було заснування старовинної української Київської держави. Однак вони трактували це заснування як виключно початковий етап російської держави. Російська історіографія подавала лише власну національну історію і залишала осторонь Україну та Білорусію на декілька століть. Як правило, у XVII ст. російські історики об'єднували українську історію з російською [34, с. 289]. М. Чубатий звернув увагу, що залежність народів СРСР від росіян було провідною ідеєю роботи і це поширюється навіть на епохи, коли ці народи не мали відносин з Московщиною. Таке відношення до української історії перейшло і у радянську історіографію. Автори уникали використовувати назву "Україна" до українських територій і називали населення "південноєвропейськими слов'янами" [34, с. 290]. Щодо України, то підручник містить матеріал, який применшує значення української держави, а з іншого боку деякі історичні події пропущені, викривлені або трактуються з неповагою до істини [34, с. 291].

У руслі досліджень Київської Русі у М. Чубатого є відгук на працю Б. Грекова "Культура Київської Русі", видану у Москві (1947 р.) [35, с. 397–400]. Діаспорний історик критикував Б. Грекова за те, що події, описані у книзі, які відбувалися в Україні, подавалися виключно через призму російської історії [35, с. 398]. Автор анексував, – зазначав

М. Чубатий, – цілу культуру антів Київської Русі для вигоди Москви і для нього не так важливо, що вся українська культура є іншою за характером від російської чи московської культури. Згідно з автором, російська власність складається не лише з "минулого на Дніпрі", але й включає західноукраїнські землі Галич і Волинь, на той час території УРСР [35, с. 399]. Ці та інші неприпустимі помилки відзначав М. Чубатий у Б. Грекова.

Отже, важливий внесок М. Чубатого у висвітлення етногенезу українського народу полягає в тому, що він відкинув існуючі ще від кінця XVIII ст. російські схеми історії Київської Русі, які розглядали Русь у контексті виключно російської історичної спадщини, аналогічно вчений підійшов і до радянської схеми, яка розглядала Київську Русь як "спільну колиску" трьох народів – росіян, українців і білорусів. Погоджуючись у головних висновках з М. Грушевським, який розглядав Київську Русь IX–XIII ст. як першу форму української державності, М. Чубатий побудував власну концепцію, де княжа Русь–Україна трактувалася у контексті формування трьох східнослов'янських націй. Монографія М. Чубатого "Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй" залишиться фундаментальною працею, де реконструйовано тисячолітню історію України, відтворено своєрідність її історичного шляху. Як бачимо, досліджуючи концепцію про походження українського народу, а також різноманітні періоди історії України, М. Чубатий проявив широкий діапазон своїх наукових зацікавлень.

Список використаних джерел

1. *Чубатий М.* До питання про початки української нації // Діло. – 1931. – 23, 24, 25, 27, 28 січня. – Ч. 14–19.

2. *Чубатий М.* Ще дещо про початки українського народу // Діло. – 1931 – 3, 4 березня. – Ч. 47–48.

3. *Чубатий М.* Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньослов'янських націй // Записки НТШ. – Т. 178. – Нью-Йорк–Париж, 1964. – 159 с.

4. *Чубатий М.* Історія християнства на Руси-Україні. – Т. 1 до 1353 р. – Рим–Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1965. – 816 с.

5. *Чубатий М.* Історія християнства на Руси-Україні. – Т. II. – Ч. I. (1353–1458). – Рим–Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1976. – 263 с.

6. *Чубатий М.* Українська історична наука (її розвиток та досягнення) – Філядельфія: Америка, 1971. – 53 с.

7. *Горак С.* Микола Чубатий – історик Української етногенези // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Ню-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1987. – С. 65–81. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософічна секція. Правнича комісія; Ч. 2).

8. *Грушевський М.* Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східнього слов'янства // Вивід прав України. – Львів: Слово, 1991. – С. 7–13.

9. *Chubatyi M.* The Meaning of "Russia" and "Ukraine" // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 1. No. 4. – P. 351–364.

10. *Chubatyi M.* La Ruthenie Premongole, L'ukraine et la Russie, by Elie Borschak. Revue Historique (Fvril–Juin, 1951) // The Ukrainian Quarterli. – 1951. – Vol. 7. No. 2.

11. *Chubatyi M.* The Beginnig of Russian History // The Ukrainian Quarterly. – 1947. – Vol. 3. No. 3. – P. 262–273.

12. *Chubatyi M.* Russia and the Peace, by Sir Bernard Pares. 293 pp. Macmillan. New York, 1944 // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 1. No. 2. – P. 178–180.

13. *Chubatyi M.* Soviet Land – The Country, its People and their Work, by G. D. B. Gray. Adam and Charles Black, London, 1947, I–VIII–I–324 // The Ukrainian Quarterly. – 1949. – Vol. 5. No. 1. – P. 90–92.

14. *Chubatyi M.* Prof. C. A. Manning's story of the Ukraine and Its Reviewers // The Ukrainian Quarterly. – 1948. – Vol. 4. No. 1. – P. 63–66.

15. *История* исторической науки в СССР. Дооктябрський период. – М: АН СССР, 1965.

16. *Винар Л.* Чому М. Грушевський повернувся на Україну в 1914 році // Український історик. – 1969. – №. 3–4. – С. 103–108.

17. *Chubatyi M.* The Ukrainian and Russian Conceptions of the History of Eastern Europe // Proceedinqs of the Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society. – 1951. – Vol. 1. – P. 10–25.

18. *Chubatyi M.* The Conceptions of Ukrainian Nationality in Their Historical Development // Proceedinqs of the Historical-Phlosophical Section of the Shevchenko Scientific Society. – 1952. – Vol. 2. – P. 10–16.

19. *Чубатий М.* Київська Русь у нових совєтських та польських дослідах: Збірник на пошану Зенона Кузелі // Записки НТШ. – Т. 169. – Париж–Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто–Сідней, 1962. – С. 465–478.

20. *Chubatyi M.* Ukraine and the Western World // The Ukrainian Quarterly. – 1947. – Vol. 3. No. 2. – P. 145–

158.
21. *The* Ukrainian Independence Movement at the Time of the Amerikan revolution // The Ukrainian Quarterly. – 1949. – Vol. 5. No. 3. – P. 226–237.
22. *Chubatyi M.* Doroshenko: Die Namen “Rus” “Russland” und “Ukraine” in ihrer historischen und gegenwartigen Bedeutung”. Abbandlungen des Ukrainisch-Wissenschaftlichen Institutes, Berlin III Band. 1931, ст. 1–23. // Дзвони. – 1932. – Ч. 4. – С. 311–312.
23. *Кольчук А.* Багато галасу даремно // Український історичний журнал. – 1961. - № 3. – С. 140–141.
24. *Шкарб’юк П.* Виноградник Господній. Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного. – Львів: Видавництво Отців Василіян “Місіонер” 1995. – 280 с.
25. *Историография* истории СССР с древнейших времен до Великой Октябрской социалистической революции / Под ред. *В. Е. Иллерицкого* и *И. А. Кудрявцева.* – М., Соцэкгиз, 1961. – 511 с.
26. *Гуслистий К.* Про буржуазно-націоналістичні перекручення у дослідженнях етногенезу українського народу // Народна творчість та етнографія. 1971. – № 1. – С. 41–51.
27. *Котляр М.* Проти буржуазно-націоналістичних перекручень спільного історичного минулого російського, українського та білоруського народів, IX–XV ст. // Український історичний журнал. – 1973. – № 8. – С. 3–14.
28. *Проф. д-р Микола Чубатий* // Авангард Р. XXIX. – 1975. – С. 273.
29. *Полянський О.* Проблеми етногенезу українського народу і становлення його державності // Мандрівець. – 1995. – № 1. – С. 45–47.
30. *Домбровський О.* Микола Чубатий. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов’янських націй. Записки НТШ, том. 178. Нью-Йорк–Париж, 1964 // Український історик. – 1964. – № 4. – С. 49–50.
31. *Chubatyi M.* Bohdan Khmelnytsky, Ruler of Ukraine (On the 300th Anniversary of His Death 1657–1957) // The Ukrainian Quarterly. – 1957. – Vol. 13. No. 3. – P. 197–204.
32. *Шамрай С.* Микола Чубатий. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Україна. – 1924. – № 3. – С. 162–164.
33. *Chubatyi M.* Narys Istoriyi Ukrainy (Outline of the History of Ukraine), by K. Vobly, K. Huslysty, V. Dyadychenko, F. Los, M. Petrovsky, L. Slavin, M. Suprunenko, F. Sherstiuk. Collective work edited by Academy of Sciences of the Ukrainian S.S.R., 1942. 212 pages // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 1. No. 3. – P. 291–293.
34. *Chubatyi M.* Istoria SSSR (History of USSR) Edited by the Historical Institute of the Academy of Sciences USSR. Editor-in-cief, Prof. A. P. Pankratova. Vol. 1–3, Moscow 1943, 1944, 1945. Vol. I–224 pp. And 5 maps; Vol. II–272 pp. And 5 maps; Vol. III–336 pp. And 6 maps // The Ukranian Quarterly. – 1947. – Vol. 3. No. 3. – P. 289–292.
35. *Chubatyi M.* The Culture of Kiev Rus, by the Academician B. D. Grekov. Foreign Languages Publishing House, Moscjw, 1947 // The Ukrainian Quarterly. – 1947. – Vol. 3. No. 4. – P. 397–400.

Nataliya Hryhoruk

MYKOLA CHUBATY’S VIEWS ON THE ORIGIN OF EAST SLAVONIC PEOPLES

The problems of three East Slavonic peoples origin (which were studied by Mykola Chubaty) are investigated in the research.

Key words: Mykola Chubaty ethnogenesis, the Slavs, people, nation, Ukrainians, Russians, Belarussians.